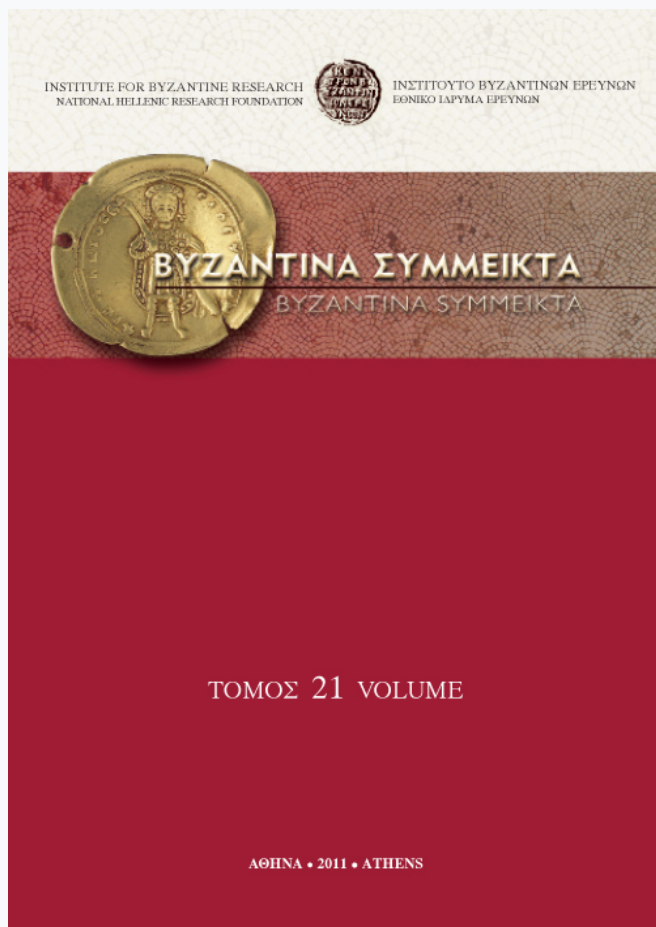

Byzantina Symmeikta

Vol 21, No 1 (2011)

BYZANTINA SYMMEIKTA 21

Βιβλιοκρισία του: ALICIA SIMPSON – STEPHANOS EFTHYMIADIS (επιμ.), Niketas Choniates. A Historian and a Writer, Geneva 2009

Θεοδώρα ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.1022](https://doi.org/10.12681/byzsym.1022)

Copyright © 2014, Θεοδώρα ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Θ. (2011). Βιβλιοκρισία του: ALICIA SIMPSON – STEPHANOS EFTHYMIADIS (επιμ.), Niketas Choniates. A Historian and a Writer, Geneva 2009. *Byzantina Symmeikta*, 21(1), 353–364.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.1022>

ALICIA SIMPSON – STEPHANOS EFTHYMIADES (επιμ.), *Niketas Choniates. A Historian and a Writer*, La Pomme d'Or, Geneva 2009, 272 σσ. με βιβλιογραφία, ευρετήριο, 7 έγχρωμες εικόνες, και χάρτες (ISBN: 978-954-8446-05-1)

Τον Μάιο του 2007 οργανώθηκε στο Πανεπιστήμιο Κοζ από την Alicia Simpson και τον Στέφανο Ευθυμιάδη ένα μονοήμερο συνέδριο με τίτλο *Niketas Choniates. A Byzantine Historian and Writer*, με τη συνεργασία του Τμήματος Ιστορίας του Πανεπιστημίου Κοζ και του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Καρπό αυτής της διεπιστημονικής συνάντησης αποτελεί ο συλλογικός τόμος με τίτλο αυτόν του συμποσίου, ελαφρά παραλλαγμένο, και επιμελητές τους οργανωτές του. Οι ίδιοι έχουν γράψει και τα δύο πρώτα άρθρα του τόμου, τα οποία αποτελούν την εισαγωγή του έργου.

Όπως ήδη πληροφορεί το αρχικό σημείωμα, το συλλογικό εγχείρημα επικεντρώνεται στον ιστοριογράφο Νικήτα Χωνιάτη και όχι στα γεγονότα που αφηγείται στο έργο του. Η Alicia Simpson (σσ. 13-34: *Niketas Choniates: the Historian*) επιχειρεί μία πρώτη προσέγγιση του ιστοριογράφου και του έργου του μέσα από τη δική του οπτική και την ιδεολογική του τοποθέτηση, μετά από μια σύντομη αναδρομή στη μέχρι τώρα ενασχόληση της επιστήμης της βυζαντινολογίας με τον συγγραφέα. Αρχικά αναφέρεται στις εκδόσεις της *Χρονικής διηγήσεως* υπογραμμίζοντας τη μνημειώδη, όπως γράφει, κριτική έκδοση του J.-L. van Dieten, καθώς και στην έκδοση των ομιλιών και των επιστολών του Χωνιάτη από τον ίδιο. Σημειώνει τις μεταφράσεις της *Διηγήσεως* σε αρκετές σύγχρονες γλώσσες, γεγονός που υποδεικνύει το ενδιαφέρον για τον βυζαντινό ιστοριογράφο, ενώ στη συνέχεια τονίζει ότι οι πιο εμβριθείς και πολύπλευρες μελέτες γι' αυτόν ανήκουν στον A. Kazhdan.

Κάνει λόγο για τις δύο μορφές επεξεργασίας που γνώρισε η *Διήγησις* από τον ίδιο τον Χωνιάτη, μία παλαιότερη και συντομότερη και μία μεταγενέστερη και εκτενέστερη, και παρουσιάζει πολύ συνοπτικά τις μεταξύ τους διαφορές στο ύφος, στο περιεχόμενο και στον στόχο τους. Η μελέτη αυτών των δύο μορφών της καθώς και της δημιώδους παράφρασής της, αλλά και της επίδρασης που είχε σε κείμενα της ύστερης περιόδου, αποτελεί και την διατριβή της συγγραφέως (2004).

Η Α. Simpson θεωρεί επίσης ότι το ρητορικό ύφος της αφήγησής του Νικήτα Χωνιάτη αποτελεί ιδεολογική και λογοτεχνική του επιλογή, επειδή ενδιαφέρεται κυρίως να αποδώσει το κλίμα της εποχής του και με το κριτικό του πνεύμα να εξηγήσει την παρακμή και πτώση του Βυζαντίου. Γι' αυτόν τον λόγο εξάλλου ο Χωνιάτης υποτάσσει την ακρίβεια των γεγονότων στον απώτερο στόχο του, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι ψευδολόγος. Με το ίδιο κριτήριο παραθέτει στο ιστορικό του έργο προρρήσεις αγίων ανθρώπων, θεοσημίες, ακόμη και αστρολογικές προρρήσεις και μαγικές πρακτικές, αν και τις τελευταίες τις απορρίπτει. Τις σημειώνει όμως για να δείξει την επίδρασή τους στην πολιτική του Βυζαντίου και την κοινωνία, εξηγεί η συγγραφέας, και καταλήγει ότι η ιδεολογική του οπτική μοιάζει με αυτήν της αρχαιότητας, ότι η ιστορία έχει χρησιμότητα ηθική και διδακτική.

Το δεύτερο άρθρο, που αποτελεί και το δεύτερο μέρος της εισαγωγής του τόμου, είναι γραμμένο από τον Στέφανο Ευθυμιάδη (σσ. 35-58: Niketas Choniates: The Writer) και παρουσιάζει τη φυσιογνωμία του ιστοριογράφου -και κυριολεκτικά- μέσα από μια σύντομη αναφορά στην γνωστή μικρογραφία του στον κώδικα της Βιέννης, (Vind. hist. gr. 53, f. 1v)- και μεταφορικά ως συγγραφέα. Συγκεκριμένα, επικεντρώνεται στην παρουσίαση της λογοτεχνικής πλευράς της *Διηγήσεως*, η οποία συνδυάζεται από τον Νικήτα Χωνιάτη οργανικά με την ιστορική του αφήγηση, με στόχο να αναπαραστήσει ανάγλυφα τα γεγονότα και τα πρόσωπα που πρωταγωνιστούν σ' αυτά. Προσωπογραφίες Βυζαντινών και ξένων ηγεμόνων και αξιωματούχων, εξιστόρηση ασήμαντων για την κύρια ιστορία περιστατικών, όλα φωτίζουν καλύτερα την επικρατούσα κατάσταση της εποχής του και μάλιστα την σχολιάζουν. Είναι ο τρόπος του για να βάλει τάξη και να δώσει νόημα στη χαοτική πραγματικότητα των καιρών του, επισημαίνει ο συγγραφέας, ενώ θεωρεί ότι στην απεικόνιση του παρακμιακού κλίματος της εποχής του λειτουργική θέση

κατέχουν και οι λεπτομερείς περιγραφές εικόνων, οι *έκφρασεις*, που εντάσσει στο έργο του. Στις εκτενείς αφηγήσεις ενός θέματος, που ωστόσο δεν επιβαρύνουν την ουσία της ιστορίας, ανιχνεύει ο μελετητής επίδραση από τον Όμηρο.

Απαραίτητη προϋπόθεση για την επίδραση όλων αυτών στην ιστορική αφήγηση, τονίζεται στο άρθρο, αποτελεί η βαθιά γνώση της ελληνικής γλώσσας. Ο βυζαντινός λόγιος όχι μόνο ανασύρει από το απόθεμα της κλασικής του παιδείας σπάνιες και παλαιές λέξεις αλλά επινοεί και νέες. Στη συνέχεια, τις χρησιμοποιεί με άριστη επιδεξιότητα, κατά μόνας ή σε ομάδες, έτσι ώστε να μεταφέρουν ένα μήνυμα, μια εικόνα ή ένα συναίσθημα, χρήση της γλώσσας η οποία παραπέμπει στον σύγχρονο Συμβολισμό. Αυτός ο παραλληλισμός από τον συγγραφέα της γραφής του βυζαντινού λογίου με ένα σύγχρονο λογοτεχνικό ρεύμα, σε συνδυασμό με την επίδραση που έχει δεχτεί από την ομηρική τεχνική στην αφήγηση, λειτουργεί ως ένας ακόμη τρόπος, με τον οποίο οι επιμελητές του συλλογικού τόμου προετοιμάζουν τον αναγνώστη για την τοποθέτηση του Χωνιάτη κάτω από ένα νέο φως, μια οπτική πρωτότυπη, πολύπλευρη και διεπιστημονική.

Το πρώτο άρθρο μετά τα δύο εισαγωγικά το υπογράφει ο Paul Magdalino (σσ. 59-74: *Prophecy and Divination in the History*). Επισημαίνει τις αναφορές του Χωνιάτη σε προρρήσεις, από τις οποίες όμως ο βυζαντινός λόγιος θεωρεί σοβαρές και αξιόπιστες μόνο όσες έχουν διατυπωθεί από αγίους ανθρώπους, ενώ τις άλλες μαντείες, που προέρχονται από μαγικές πρακτικές, τις καταδικάζει. Η παράθεση προφητειών εντάσσεται, κατά τον P. Magdalino, οργανικά στο ιστορικό έργο του Χωνιάτη, καθώς φωτίζουν καλύτερα τον χαρακτήρα, την ιδιοσυγκρασία και τα κίνητρα των αυτοκρατόρων και βεβαίως την αρνητική πλευρά τους. Ταυτοχρόνως η ενασχόληση και η πίστη σε τέτοιου είδους μαγικές πρακτικές, είτε από τους κρατικούς αξιωματούχους είτε από τους κληρικούς, είτε από τους απλούς υπηκόους, τονίζουν το κλίμα της εποχής του συγγραφέα, κλίμα παρακμής. Αποτελεί έναν ακόμη τρόπο, μέσω του οποίου ο βυζαντινός ιστοριογράφος ασκεί κριτική στους αυτοκράτορες (πρόκειται για την γνωστή *Kaiserkritik*, με την οποία ο Magdalino έχει παλαιότερα ασχοληθεί σε ειδική αρθρογραφία) και τους καταλογίζει κυρίως υπέρμετρη αλαζονεία της εξουσίας.

Ο συγγραφέας θεωρεί ότι αυτή η παράθεση προφητειών από τον Χωνιάτη στην *Διήγησή* του λειτουργεί στον σημερινό αναγνώστη κατά τους εξής τρόπους. Παρά το γεγονός ότι τοποθετεί τον βυζαντινό λόγιο στην κοινωνία της εποχής του, του 12ου αιώνα, κοινωνία δεισιδαιμονιών και προκαταλήψεων, τον κάνει ωστόσο απρόσμεσα μοντέρνο, αφού ασκεί κριτική και καταδικάζει τις άλογες αυτές πρακτικές. Αυτό όμως που αποτελεί την πιο σημαντική προσέγγιση του ιστορικού έργου του Χωνιάτη είναι η επισήμανση ότι μέσα ακριβώς από την παράθεση των προφητειών ο ιστοριογράφος βρίσκει έναν τρόπο για να εκφράσει την άποψή του για τα αίτια στην Ιστορία: ο Χωνιάτης πιστεύει στην επενέργεια της Θείας Πρόνοιας στην Ιστορία, και εξερευνά την σχέση μεταξύ αυτής, που είναι αλάθητη, και της εσφαλμένης ανθρώπινης επιλογής.

Ο Anthony Kaldellis (σσ. 75-99: *Paradox, Reversal and the Meaning of History*) συζητά το ύφος γραφής του Νικήτα Χωνιάτη, το οποίο χαρακτηρίζει εξαιρετικά γοητευτικό, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα ώστε να εγείρει το ερώτημα «πού είναι η αληθινή ιστορία στο έργο του Χωνιάτη;», ερώτημα το οποίο ακριβώς προτίθεται να εξερευνήσει, δηλαδή να ανιχνεύσει έως πού φθάνει το λογοτεχνικό ύφος και σε ποιο σημείο αρχίζει η πραγματική ιστορία, αν και, διευκρινίζει, δεν διαθέτει τελική απάντηση για το ζήτημα.

Όπως δηλώνει στον τίτλο, τον απασχολούν οι όψεις του παράδοξου και της ανατροπής στη γραφή του ιστοριογράφου, όψεις που αρχίζουν ήδη από τον πρόλογο του έργου του, καθώς ο ίδιος υπόσχεται απλότητα στο ύφος του ενώ τελικά γράφει σε ύφος πολύπλοκο. Η ερμηνεία, που δίνει ο Α. Καλδέλλης στην ασυνέπεια αυτή, οφείλεται στο γεγονός ότι η ιστορία που θα αφηγηθεί ο Χωνιάτης δεν είναι απλή. Αντίθετα, είναι παράδοξη και αφύσικη, γιατί έχει αντιστραφεί η τάξη των πραγμάτων, καθώς τον 12ο αιώνα έχει καταστραφεί η σύμπνοια στο κράτος των Ρωμαίων και όχι μόνο επικρατούν οι ενδοοικογενειακές μηχανορραφίες και συνωμοσίες στις δυναστείες των Κομνηνών και των Αγγέλων με αποσκοπήσεις, τυφλώσεις και δολοφονίες, αλλά, το χειρότερο, οι Ρωμαίοι στρέφονται εναντίον των Ρωμαίων συμμαχώντας με τους Λατίνους. Με στόχο να εκφράσει το παράδοξο και την αντιστροφή της φυσικής τάξης των πραγμάτων που οδήγησαν στην παρακμή και την πτώση του Βυζαντίου, ο Χωνιάτης δεν αρκείται στην απλή και σαφή αφήγηση, αλλά ανατρέπει το ίδιο του το κείμενο. Η τραγωδία περιγράφεται ως

ειρωνεία, η ανατροπή της μοίρας περιγράφεται με ανατροπή της γλώσσας: «γεγένηται αἰχμάλωτοι οἱ αἰχμαλωτεύσαντες καὶ κατεκυριεύθησαν οἱ κυριεύσαντες», (ἐκδ. van Dieten, 362.5-6). Ὅπως σημειώνει ο συγγραφέας, η ανατροπή της τάξεως αποτελεί τόσο ιστορικό θέμα όσο και κεμενική στρατηγική, και παραθέτει πολλά σχετικά παραδείγματα. Καταλήγει ότι ο βυζαντινός λόγιος δομεί την ιστορική του αφήγηση γύρω από ένα τελικό νόημα, ακόμα και όταν αυτό λείπει από την Ιστορία: ο άνθρωπος οφείλει να διατηρεῖ το ἦθος του σε όλες τις περιστάσεις.

Στο δεύτερο άρθρο του ο Στέφανος Ευθυμιάδης (σσ. 101-119: *Greek and Biblical Exempla in the Service of an Artful Writer*) εξετάζει τη λειτουργία των *παραδειγμάτων* στο ιστορικό έργο του Χωνιάτη, ακολουθώντας τον ορισμό του Γρηγορίου Ναζιανζηνού, ότι πρόκειται για μικρές ιστορίες από την Βίβλο ή την αρχαία γραμματεία που υπογραμμίζουν ως επιχειρήματα ή και απλώς κοσμούν ένα περιστατικό της κυρίως ιστορικής αφήγησης. Ο στόχος παράθεσης *παραδειγμάτων* είναι διδακτικός, είτε προτρεπτικός είτε αποτρεπτικός.

Ο Χωνιάτης ασφαλώς, επισημαίνει ο συγγραφέας, δεν αποτελεί μοναδική περίπτωση βυζαντινού ιστοριογράφου που κάνει χρήση *παραδειγμάτων*, αλλά αντίθετα συνεχίζει μια μακρά λογοτεχνική παράδοση. Η επιπρόσθετη λειτουργία τους στο έργο του βυζαντινού λογίου έγκειται στο ότι αντικατοπτρίζουν την οπτική του για την εποχή του, την Ιστορία και την κοσμοθεωρία του. Καταρχήν, παρατηρείται η «ρωμαϊκή του ενδοστροφή», όπως γράφει ο Στ. Ευθυμιάδης, καθώς τα *παραδείγματα*, βιβλικά ή μυθικά, αναφέρονται στους Ρωμαίους πρωταγωνιστές της *Διηγéseως* του και σε ελάχιστες μόνο και ασήμαντες περιπτώσεις σε ξένους, γεγονός που μαρτυρεί την πολιτική και ηθική υπευθυνότητα που απαιτεί ο βυζαντινός λόγιος κυρίως από τους Ρωμαίους παρά από τους ξένους.

Επισημαίνεται ακόμη στο άρθρο ότι όλοι οι κύριοι ιστορικοί χαρακτήρες της *Διηγéseως* συνδέονται με ένα μυθικό ή βιβλικό πρόσωπο, με αποτέλεσμα κάθε ιστορικό πρόσωπο να είναι ταυτοχρόνως και κάτι άλλο. Η σύνδεση αυτή ωστόσο έχει και ιστορική λειτουργία, καθώς στα παραδείγματα αυτά υποφώσκει ο υπαινιγμός του ιστοριογράφου ότι τίποτα στην εποχή του, κανένα πρόσωπο, κανένα γεγονός, δεν είναι αυτό που φαίνεται αλλά αντίθετα έχει και μια άλλη αντιφατική πλευρά. Ο λογοτέχνης Χωνιάτης συνυφαίνεται με τον ιστοριογράφο Χωνιάτη.

Οι πιο χαρακτηριστικές παραδειγματικές αναφορές έχουν επίκεντρο τον Ανδρόνικο Α΄ και δημιουργούν τελικά μια persona λογοτεχνική, περίπτωση μοναδική και στο ιστορικό έργο του Χωνιάτη αλλά και στην βυζαντινή ιστοριογραφία γενικότερα – εξ ου και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον και άλλων μελετητών για το θέμα, οι οποίοι αναφέρονται από τον Στ. Ευθυμιάδη.

Τα παραδείγματα όχι μόνο προσθέτουν δραματικότητα στην αφήγηση του Χωνιάτη, καταλήγει ο συγγραφέας, αλλά απηχούν το χάος της ιστορικής πραγματικότητας του 12ου αιώνα και ταυτοχρόνως διδάσκουν με ελκυστικό τρόπο, συνδέονται άρα οργανικά με την καθαυτό ιστορική του αφήγηση, καθώς η ιστορία οφείλει να είναι διδακτική και εποικοδομητική, κατά την δήλωση του ίδιου του βυζαντινού λογίου στην εισαγωγή του έργου του.

Ο Roderick Saxey (σσ. 121-143: *The Homeric Metamorphoses of Andronikos I Komnenos*) ξεκινά την ανάλυσή του με βάση την αρχή της ρητορικής του Αριστοτέλη, ότι το θέμα και το λεξιλόγιο που το εκφράζει πρέπει να ταιριάζουν μεταξύ τους, και επικεντρώνει την προσοχή του στην επιρροή του Ομήρου στο έργο του Χωνιάτη, όταν εξεικονίζει τον χαρακτήρα του Ανδρόνικου Α΄. Διαφωνεί με την άποψη ότι οι αναφορές από την αρχαία γραμματεία που ανευρίσκονται στην βυζαντινή γραμματεία αποτελούν απλή επίδειξη και θεωρεί ότι στα νέα συμφραζόμενα λειτουργούν με τρόπο αυτόνομο, καθώς προσδίδουν καινούργιο νόημα στο κείμενο εντός του οποίου τοποθετούνται. Στο σημείο αυτό ο R. Saxey φαίνεται να απηχεί ανάλογες απόψεις του M. Bakhtin, ο οποίος υποστηρίζει ότι οποιοδήποτε αναδημιουργημένο κείμενο είναι νέο στο νέο σημασιολογικό περιβάλλον του.

Ο συγγραφέας, αφού κάνει μνεία προγενεστέρων μελετητών που ασχολήθηκαν με την επιρροή του Ομήρου στην περιγραφή του Ανδρόνικου, επισημαίνει την αντιφατική εικόνα που παρουσιάζει γι' αυτόν ο Χωνιάτης και δημιουργεί έναν τύπο αντιήρωα. Ωστόσο, προσθέτει, ο παραλληλισμός του τελευταίου Κομνηνού με τον Οδυσσέα ετοιμάζει ήδη αυτήν την αντιφατική εικόνα, καθώς ο ομηρικός ήρωας στη μεν *Ιλιάδα* και *Οδύσσεια* παρουσιάζεται θετικά αλλά στην εξωομηρική ποίηση μάλλον αρνητικά. Και οι δύο ποιητικές παραδόσεις ήταν γνωστές στους Βυζαντινούς πεπαιδευμένους.

Ο R. Saxe παραθέτει και σχολιάζει 40 χωρία από τη *Διήγηση*, τα οποία ο Χωνιάτης έχει αντλήσει από τα ομηρικά έπη και αφορούν τον Ανδρόνικο Α΄, και παραθέτει ένα συνοπτικό πίνακα με χωρία του Χωνιάτη επίσης αντλημένα από τον Όμηρο αλλά που αναφέρονται σε άλλα πρόσωπα της αφήγησής του. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι ο Χωνιάτης με τις επικές αναφορές στο ιστορικό του έργο καινοτομεί όσον αφορά τα λογοτεχνικά είδη, αφού αυτού του είδους οι αναφορές συνηθίζονται σε ρητορικά έργα, αλλά ταυτοχρόνως προσδίδουν στην ιστορική του αφήγηση σφρίγος και του επιτρέπουν να μεταφέρει καλύτερα το μήνυμα της ιστορίας του. Ο ερευνητής κλείνει τη συμβολή του στον τόμο με την παρατήρηση ότι θα πρέπει να μελετηθεί βαθύτερα η «σύμφυρση των λογοτεχνικών ειδών» όχι μόνο στον Χωνιάτη, αλλά και σε άλλους συγχρόνους του λογίους.

Ο John Davis (σσ. 145-163: *The History Metaphrased: Changing Readership in the Fourteenth Century*) ασχολείται με την απλοποιημένη μορφή της *Χρονικής διηγήσεως* και τη θέση της στην λογοτεχνική παραγωγή του 14ου αιώνα. Αρχικά παρουσιάζει σύντομα την χειρόγραφη παράδοση και τις εκδόσεις του έργου και στη συνέχεια αναφέρεται στο ζήτημα της πατρότητάς του. Αφού σημειώσει ότι έχει πλέον αποδειχθεί πειστικά από τον J.-L. van Dieten ότι δεν πρόκειται για προσχέδιο της *Διηγήσεως* γραμμένο από τον ίδιο τον Χωνιάτη, προσθέτει ότι ούτε ως «μετάφραση» θα μπορούσε να είχε γραφεί από τον βυζαντινό λόγιο, επειδή κάτι τέτοιο θα αντέβαινε στην βαθιά ριζωμένη σε όλους τους Βυζαντινούς ευγενείς αντίληψη ότι η αττική μορφή της ελληνικής γλώσσας αποτελεί μέρος αναπόσπαστο της ταυτότητάς τους. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι οι λέξεις που επιλέγει να χρησιμοποιήσει ο Χωνιάτης, οι εικόνες που περιγράφει, οι αναφορές και οι υπαινιγμοί του διαμορφώνουν μια ταυτότητα θρησκευτική, γλωσσική και εθνοτική· άρα μια απλοποιημένη γλωσσικά μορφή του έργου του θα ήταν, κατά τον βυζαντινό λόγιο, ανάξια για τους Ρωμαίους.

Ο J. Davis ασχολείται με την εξέλιξη της γλώσσας, όπως αυτή διαφαίνεται από τη σύγκριση των δύο κειμένων και παραθέτει συγκεκριμένα λεξιλογικά παραδείγματα (έρωσ-άγάπη, έρασιχρήματος-τζέρδελος, πλευστική στρατεία-προσαλέντης, καθώς και διαφορετική απόδοση γεωγραφικών ονομάτων), τα οποία σχολιάζει για τις υποδηλώσεις τους, όπως για παράδειγμα τί είδους στάση φανερώνουν απέναντι σε

διάφορα ζητήματα και σε ποιό ακροατήριο απευθύνονταν. Παραθέτει επίσης τα αντίστοιχα χωρία της *Διηγήσεως* και της παράφρασής της σε αντιπαραβολή. Στο ερώτημα κατά πόσο σέβεται η παράφραση το πρωτότυπο κείμενο από πλευράς ιστοριογραφικής αλλά και λογοτεχνικής, για να απαντήσει ο συγγραφέας αντιπαραβάλλει τις αφηγήσεις των δύο κειμένων για το περιστατικό της αποτυχημένης πτήσης του Τούρκου ακροβάτη επί Μανουήλ Α΄. Απαντά θετικά στο ερώτημα, αλλά παρατηρεί ότι η παράφραση έχει την τάση να αποφεύγει τα περιπλοκά λογοτεχνικά σχήματα του πρωτοτύπου και προσπαθεί να προσδώσει ζωντάνια καθημερινού λόγου στην αφήγηση παρά να ακολουθήσει το υπαινικτικό και λεπτοφινές ύφος του Χωνιάτη.

Όσον αφορά δε το ερώτημα περί της πατρότητας της παράφρασης, ο συγγραφέας θεωρεί ότι ήταν Κωνσταντινοπολίτης, χωρίς πάντως επαρκή επιχειρηματολογία. Με το έργο του εκτελούσε αυτοκρατορική εντολή: δεδομένου ότι το παλαιότερο χειρόγραφο της «μετάφρασης» χρονολογείται περί το 1345, είτε επρόκειτο για εγχειρίδιο που αποσκοπούσε στην παιδεία του Ιωάννη Ε΄ είτε για επιθυμία της Άννας της Σαβοΐας, η οποία ήταν σε θέση να κατανοεί μόνο την απλή μορφή της ελληνικής γλώσσας. Καταλήγει ο J. Davis ότι η ύπαρξή του μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη της γλώσσας, να ιχνηλατήσουμε τα βήματα προς τη δημιουργία μιας δημόδους ελληνικής για χρήση της στη λογοτεχνία, αλλά και να επισημάνουμε το ενδιαφέρον της βυζαντινής άρχουσας τάξης των μέσων του 14ου αιώνα για κείμενα του 12ου και του 13ου αιώνα (η *Άλεξιάς*, η *Χρονική διήγησις*, ο *Βασιλικός άνδριάς*), αφού λόγιοι του 14ου αιώνα τα ξαναγράφουν σε πιο απλά ελληνικά κατ' εντολήν της αυλής.

Ο Luciano Bossina (σσ. 165-184: Nicetas Choniates as a Theologian) ασχολείται με τον Νικήτα Χωνιάτη ως θεολόγο, όπως δηλώνεται εξ άλλου και στον τίτλο του άρθρου του. Αρχικά κάνει μια αναδρομή στην εικόνα του Χωνιάτη από παλαιότερες εποχές και επισημαίνει ότι η κατ' εξοχήν πλευρά του βυζαντινού λογίου που ενδιέφερε τους δυτικούς μελετητές ήταν η θεολογική του. Στη συνέχεια διευκρινίζει ο L. Bossina ότι αυτοί, είτε ασχολούνταν με το ιστορικό είτε με το θεολογικό έργο του Χωνιάτη, τόνιζαν τις απόψεις του που ήταν σύμφωνες με τη δυτική θεολογία (βασιικά, όταν επρόκειτο για τις αιρέσεις των πρώτων χριστιανικών αιώνων), ενώ αντίθετα καταδίκασαν όσες ήταν διαφορετικές, όπως

στο ζήτημα του Σχίσματος. Γενικά πάντως, παρατηρεί ο συγγραφέας, ο Χωνιάτης εθεωρείτο εχθρός των Λατίνων και για να υποστηρίξουν αυτήν την άποψη οι δυτικοί ερευνητές επέλεξαν χωρία του έργου του που παρουσιάζουν την αρνητική εικόνα των Λατίνων. Επίσης, υπογράμμιζαν την κριτική του προς τον αυτοκράτορα, κριτική η οποία για τους δυτικούς ιστορικούς επιβεβαίωνε την ηθική, πολιτική και θρησκευτική παρακμή του Βυζαντίου την οποία επιθυμούσαν να αποδείξουν.

Ο L. Bossina τοποθετεί το θέμα στον χρόνο και τον χώρο και αναλύει τις συνθήκες που οδήγησαν τον Χωνιάτη να συγγράψει το θεολογικό του έργο, την *Δογματική Πανοπλία*, και συζητά τα κίνητρα και τον στόχο του εγχειρήματός του. Παρατηρεί ότι ενώ η θεολογία δεν υπάρχει ως αυτόνομος επιστημονικός κλάδος, ωστόσο διαπνέει όλους τους τομείς του βυζαντινού πολιτισμού και βεβαίως ολόκληρη τη βυζαντινή γραμματεία – εξού και η ερμηνεία της ενασχόλησης τού Χωνιάτη με θεολογικά ζητήματα και στο ιστορικό του έργο. Ο L. Bossina αντιπαραβάλλει το θεολογικό έργο του Χωνιάτη με αυτό του Ευθυμίου Ζυγαβηνού και του Μιχαήλ Γλυκά κυρίως αλλά και του Ανδρονίκου Καματηρού και επισημαίνει τη βασική διαφορά του από τους προγενεστέρους του συγγραφείς, η οποία έγκειται στο κίνητρο της συγγραφής του: ο Χωνιάτης επιθυμεί να μεταδώσει ένα σημαντικό πολιτικό μήνυμα στους συγχρόνους του, ότι οι Χριστιανοί πρέπει να είναι ενωμένοι, για να αντιμετωπίσουν τον ανερχόμενο ισλαμικό κίνδυνο, κίνδυνο κοινό για όλους τους Χριστιανούς. Έτσι, εξηγεί ο L. Bossina, ενώ η πίστη αποτελούσε σαφές στοιχείο της βυζαντινής ταυτότητας, ταυτοχρόνως ήταν και το στοιχείο που επέτρεπε στους Χριστιανούς να έχουν διπλωματικές σχέσεις μεταξύ τους. Προϋπόθεση όμως για κάτι τέτοιο ήταν να επανεκτιμηθούν οι σχέσεις των δύο Εκκλησιών, διαταραγμένες από το Σχίσμα, και να διευκρινισθούν οι μεταξύ τους δογματικές διαφορές, έτσι ώστε οι Βυζαντινοί αφενός να διατηρήσουν την ταυτότητά τους και να μην κάνουν υπερβολικές υποχωρήσεις στους Λατίνους, αφετέρου να έλθουν σε γόνιμη συνεννόηση και ενότητα με αυτούς. Με την αποτίμηση του θεολογικού έργου του Χωνιάτη και την απόδοση πολιτικής χροιάς σ' αυτό ο L. Bossina όχι απλώς εμπλουτίζει την εικόνα του βυζαντινού λογίου, αλλά προσφέρει και μια νέα θεώρηση της στάσης του απέναντι στους Λατίνους, καθώς φωτίζει όχι την απόρριψή τους εκ μέρους του αλλά αντίθετα την επιθυμία του για προσέγγιση των Βυζαντινών και Λατίνων.

Στη δεύτερη συμβολή της στον συλλογικό τόμο η Alicia Simpson (σσ. 185-207: *Narrative Images of Medieval Constantinople*) ασχολείται με την εικόνα της Κωνσταντινούπολης ως αστικού κέντρου, όπως αυτή ανασυστήνεται μέσα από τη *Χρονική διήγηση*. Η συγγραφέας τονίζει ότι πρόκειται για πραγματική και όχι ρητορική περιγραφή του πολεοδομικού ιστού της Βασιλεύουσας, μέσα από την οποία αναδύεται η πολιτική και κοινωνική ζωή της, με τους δημόσιους θεσμούς και ολόκληρο το πολιτισμικό περιβάλλον της. Στη συνέχεια επισημαίνει ότι το ενδιαφέρον του Χωνιάτη στρέφεται γύρω από το κέντρο της πόλεως και όχι τόσο στην βορειοδυτική περιοχή της, όπως θα αναμενόταν, μιας και εκεί βρίσκεται το ανάκτορο των Βλαχερνών το οποίο ήδη από τα τέλη του 11ου αιώνα αποτελεί την κατοικία των αυτοκρατόρων. Η A. Simpson θεωρεί, ορθώς, ότι αυτό το ενδιαφέρον του Χωνιάτη φανερώνει ότι το παραδοσιακό κέντρο της Κωνσταντινούπολης παρέμεινε σημαντικό για την πολιτική ζωή της πρωτεύουσας και για να το αποδείξει, επιλέγει να εξετάσει τέσσερα αρχιτεκτονήματα που κατ' εξοχήν αναφέρει ο ιστοριογράφος, την αγορά, τον Ιππόδρομο, το Μέγα Παλάτιον και την Αγία Σοφία.

Η A. Simpson εξηγεί ότι με τον όρο 'αγορά' ο Χωνιάτης δηλώνει την περιοχή κατά μήκος της κεντρικής λεωφόρου, της Μέσης, και στη συνέχεια παραθέτει αναφορές από την *Διήγηση* που δείχνουν τη σημασία και τη ζωή της περιοχής. Εκεί, για παράδειγμα, ο Ανδρόνικος Α΄ είχε φροντίσει να στηθεί άγαλμά του και είχε αρχίσει την ανακατασκευή υδραγωγείου· εκεί αξιωματούχοι επευφημούνταν ή αποδοκιμάζονταν από τους ανθρώπους που σύχναζαν στην αγορά είτε για εμπορικές συναλλαγές είτε για κοινωνικές επαφές. Στον Ιππόδρομο πάλι διεξάγονταν αγώνες ή οργανώνονταν θεάματα για τον εορτασμό πολεμικών επιτυχιών ή προς τιμήν ξένων ηγεμόνων. Εκεί γίνονταν δημόσιες εκτελέσεις, όπως του Ανδρόνικου Α΄, και εκεί ο αυτοκράτορας δεχόταν επευφημίες ή κριτική. Στο Μέγα Παλάτιον, παρατηρεί η συγγραφέας, γενικά λάμβαναν χώρα τελετές που απαιτούσαν τη δημόσια εμφάνιση του αυτοκράτορα, όπως στέψεις αυτοκρατόρων, υποδοχή ξένων ηγεμόνων (η οποία μάλιστα ακολουθείται από αγώνες στον παραπλήσιο Ιππόδρομο). Τον ίδιο πολιτικό ρόλο επισημαίνει η A. Simpson και στον παρακείμενο ναό της Αγίας Σοφίας, εφόσον εκεί ανακηρύσσονται αυτοκράτορες ή επίδοξοι αυτοκράτορες προσπαθούν να πάρουν τον λαό με το μέρος τους αλλά εκεί βρίσκουν καταφύγιο και εγκληματίες. Έτσι, καταλήγει η συγγραφέας,

το πολεοδομικό κέντρο της Κωνσταντινούπολης λειτουργεί και ως πολιτικό μέχρι την καταστροφή του από την πυρκαϊά του 1204, οπότε και μετατοπίζεται στην περιοχή του ανακτόρου των Βλαχερνών.

Ο αείμνηστος Τίτος Παπαμαστοράκης (σσ. 209-223: Interpreting the *De Signis* of Niketas Choniates) συζητά το τμήμα της *Διηγήσεως* του Χωνιάτη που είναι γνωστό με τον τίτλο *De Signis* και εξετάζει κατά πόσο αποτελεί μια εκτεταμένη μεταφορά οργανικά εντεταγμένη μέσα στην ιστορική του αφήγηση. Ο συγγραφέας επιχειρηματολογεί πειστικά ότι κάθε έργο τέχνης που περιγράφεται από τον ιστοριογράφο συμβολίζει κάποιο ιστορικό πρόσωπο ή γεγονός ή κάποια ηθική αξία. Για παράδειγμα, το άγαλμα της Αθηνάς συμβολίζει το θάρρος και τη σύνεση και άρα η καταστροφή του από τον όγχο της Κωνσταντινούπολης υπογραμμίζει την απώλεια των δύο αυτών αρετών των Βυζαντινών, γεγονός που οδήγησε στην άλωση – στην απώλεια – της Βασιλεύουσας. Ο Τ. Παπαμαστοράκης επισημαίνει ότι οι συμβολισμοί του Χωνιάτη βασίζονται κυρίως στην αρχαία ελληνική αρχαιότητα και λιγότερο στην αρχαία Ρώμη, από την οποία αντλεί σύμβολα που παραπέμπουν στο θάρρος και τη γενναιότητα. Παραθέτει εννέα αποσπάσματα στην αγγλική γλώσσα (χωρίς να σημειώνει εάν πρόκειται για δική του μετάφραση) από το *De Signis* που σχετίζονται με περιγραφή έργων τέχνης ή την καταστροφή τους. Στα μνημεία που περιγράφει ο ιστοριογράφος, παρατηρεί ο συγγραφέας, περιλαμβάνονται ελάχιστα χριστιανικά και συμπεραίνει ότι ο Χωνιάτης δεν ήταν ένας τυπικός βυζαντινός λόγιος, διότι ήταν σε θέση να εκτιμήσει την αρχαία τέχνη λόγω της κλασικής του παιδείας, γεγονός που τον έκανε να νιώθει ανώτερος από τους συγχρόνους του. Δεδομένου ότι όλοι οι βυζαντινοί λόγιοι είχαν κλασική παιδεία, θα ήταν πολύ ενδιαφέρον ο συγγραφέας να αναλύσει περαιτέρω και να εξηγήσει για ποιούς λόγους διαφοροποιείται ο Χωνιάτης από τους υπολοίπους.

Ο τόμος αυτός αποτελεί έναν τεκμηριωμένο σχολιασμό του έργου του Νικήτα Χωνιάτη και προσεγγίζει την ιδιαιτερότητά του διεπιστημονικά. Αναλύει το ρητορικό ύφος και τη λογοτεχνική μέθοδο του συγγραφέα, τις θεολογικές του απόψεις και τις καλλιτεχνικές του γνώσεις και αποδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο όλα αυτά τα στοιχεία συνδέονται μεταξύ τους και αποτελούν οργανικά μέρη της ιστορικής του αφήγησης, προσέγγιση ακριβώς που αποτελεί και την πρωτοτυπία του πονήματος. Ο τόμος συμπληρώνεται από εκτενή και ενημερωμένη βιβλιογραφία που

άπτεται όλων των τομέων που έχουν απασχολήσει τους συγγραφείς του. Αναφέρονται και οι αδημοσίευτες σημειώσεις του Α. Kazhdan, *Concordance to Nicetas Choniates's History*, 16 τόμοι, που φυλάσσονται στην Βιβλιοθήκη του Dumbarton Oaks, και συγκεκριμένα από την Α. Simpson στο εισαγωγικό της άρθρο.

ΘΕΟΔΩΡΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
Αθήνα